

– olvashatjuk egyik versében, amely jelzi egyúttal, hogy időszerűek Böndör Pál versei, mai létélményünket fejezik ki, mégsem politizálóak vagy erőltetetten, közvetlenül aktualizálóak, közéletiek. A költő sohasem feledkezik meg róla, hogy költő, a kimondhatatlan megszólaltatója.

TOLDI Éva

NYELVI EGÉSZSÉGTAN

Gubás Jenő: *Egészség(ügy)ünk nyelve – nyelvünk egészsége*. Forum, 1993

Rendkívül ritka, de örvendetes jelenség, hogy egy nem céhbeli, még csak nem is társadalom-, illetve humán tudományokkal foglalkozó jugoszláviai magyar értelmiségit ily magas szakmai szinten foglalkoztatják anyanyelvének kérdései, mint dr. Gubás Jenő fül-, orr- és gégeszakorvost. Érdeklődése nem csupán a szaktudománya szűkebb körébe tartozó szókincsre és kifejezőképességre korlátozódik, hanem kiterjed ennél jóval tágabb területre is. Figyelme ui. átfogja az egészségügyi szaknyelv művelődéstörténeti, jogi, közéleti, pedagógiai, stilisztikai, rendszerbeli stb. kérdéskörét is. Ennek az intenzív érdeklődésnek az indítéka, a könyv írásainak tanulságtétele szerint, végső soron a mens sana in corpore sano, az ép testben ép lélek több ezer esztendő igazságának az elfogadásában és a hozzá való következetes ragaszkodásban gyökerezik: testi és lelki kondícióik kölcsönös föltételezettségének a belátásában (aminek az okán, előbbi megállapításunkat módosítva, az orvostudományt is legalább oly mértékben a társadalomtudományok közé [is] be kell sorolnunk, mint mondjuk a szociológiát vagy a politikológiát). Gubás Jenő száz szövegpéldája bizonyítja, hogy az orvosi szaknyelv korrekt használata mindannyiunk, az egész társadalom számára valóban „életbevágóan” fontos. Természetesen elsősorban azért, mert a hibás, téves, pontatlan szóhasználat tragikus félreértések forrása lehet, de attól a meggyőződéstől is vezettetve, hogy az anyanyelvhasználat helyességének lelki egészségünk megóvása végett is igen nagy a jelentősége. Ennek a felfogásnak a háttérében egy olyan logikus gondolatmenet húzódik meg, hogy az emberi tevékenység aligha képzelhető el nyelvi tevékenység nélkül, következésképpen a nyelv célszerű és megfelelő használata döntően befolyásolja cselekvőképességünket, annak eredményességét, minőségét, fokát és mértékét. Úgy gondoljuk, ennek az elvi álláspontnak a következetes átgondolásában rejlik Gubás Jenő könyvének jelentős többlete a rutinszerű, szabványosan szerkesztett, csak tiltásra vagy hibajavításra korlátozódó úgynevezett nyelvvédő és „magyarító” szótárakkal és nyelvhelyességi kézikönyvekkel szemben, amelyek inkább paragrafusokat állapítanak meg, utasítást adnak, de nem nevelik a nyelvérzékét, az egészséges nyelvvédszítont. Problémalátás dolgában szerzőnk dolgozata már abban is tartalmi többletet jelent, hogy jelen van benne a nyelvi torzulások, az elhasonulás, az egységesen használt egészségügyi terminológiától és a standard magyar orvosi szaknyelvtől való eltávolodás lehetséges forrásainak a nyomozása, az idegen nyelvi formákkal való egybevetés, ily módon pedig a helytelen szó és kifejezés használatának a tudatosítása. Azt is e helyen, a módszerről beszélve említjük meg, hogy a könyv írója jóval messzebb néz és lát a „szakma” határain, kitekint a társadalmi, családi és a magánélet felé is, mint ahogy a közélet, a foglalkozások, a hivatalok, az iskola, a sajtó kérdéskörét is bekapcsolja vizsgálataiba, amennyiben az összefügg az egészségügyi nyelvi problémáival.

Ilyenképpen nyelvi elemzéseibe valóban sikerül bevonnia az ember egész fizikai-szellemi-lelki habitusát; nem a szó, hanem a nyelv kérdése foglalkoztatja, még ha látszólag csak az egészségügy szakszókinccse érdekli is. A nyelv ugyanis cselekvés, ezért esetleges működési zavarainak elhárítása végett funkciójában is meg kell figyelni; a konkrét beszédhelyzeteket, a nyelvhasználat társadalmi föltételeit és körülményeit, a változatos élethelyzeteket is vizsgálatunk részévé kell tennünk. Mutassunk rá egy-két kézzelfogható példán nyelvi valóságunk megközelítésére a Gubás által gyakorolt induktív módszer segítségével, azaz a nyelvi problémát a maga természetes közegébe helyezve. Állapotrajz és egyben egy folyamat bemutatása is az alábbi részlet, szinte a fénykép hűségével s alig leplezett önkritikával ábrázolja nyelvünk megbecsülésének a hiányát, érdektelenségünket a nyelv közéleti használata iránt, aminek egyenes következménye az idegen nyelv elemeinek a felszívódása nyelvünk organizmusába. S mivel az a mi viszonyaink közepette egyáltalán nincs felkészítve az öntisztulásra, arra, hogy kilökje magából az idegen testet, az így bele került idegen anyag súlyos funkciózavarokhoz vezet, s alkalmatlanná teszi nyelvünket alapvető kommunikációs feladatainak az ellátására.

„Bizonyosság – írja –, hogy a magyar szaknyelv közéletbeli mellözése és az anyanyelvi igénytelenség miként okozhat torzulást, idézzük azt az egészségügyi tájékoztatást, amely egy túlnyomó többségében magyarul a község különben jövevű gyógyintézetében igyekszik útbaigazítani a magyar és nem magyar anyanyelvű betegeket:

Subotom rade – Szombaton dolgozik; Inhalacija; terapijski bazen; podvodna masaža; podvodna ekstenzija; četvoročelična kupka; biserne kupke; sumporne kupke; mineralne kupke; kinezi terapija; solarijum.

Az állítólagos kétnyelvű feliratnak a kurta magyar változata sem a legmagyarosabb, hisz a rossz szerb szöveg szó szerinti fordítása. A nagyobb problémát mégis a terápiás szolgáltatások neveinek kizárólag szerb nyelven való feltüntetése jelenti, mert azok a magyar anyanyelvű betegek (és ők vannak többségben), akik életükben itt találkoznak először ezekkel a fogalmakkal, hogyan tudnák anyanyelvükbe beépíteni a »biserne kupka« magyar nevét? Természetesen átveszik a szerb elnevezést, főleg ha a beszédre igénytelen egészségügyi személyzet is azt használja. Vannak ugyan anyanyelvünkhöz inkább ragaszkodók, akik nem akarnak a »bisernába« menni, hanem maguk próbálják pótolni azt, ami az értesítésből kimaradt, és csobogó, zubogó vagy rotyogó fürdőnek nevezik a *pezsgőfürdőt*. Ez dicséretes dolog, de ha ezek az önképzett szavak szélesebb körben elterjednek, ez vidékünk szaknyelvének torzulását is előidézné. Még a hasonló hangzású szerb nevek, mint például az »inhalacija« vagy a »solarijum« is károsan hat nyelvünkre, mert ösztönösen a szerb formájában rögzül tudatunkban »ja« és »jum« végződésekkel. Ha már kétnyelvűen indult a szöveg, a továbbiakban az egy nyelvre való szorítkozást csak nyelvi tunyasággal magyarázhatjuk. Az egészségügyi intézményeknek a gyógyítás mellett fontos szerepük a tanítás, a nevelés is. Egy új mikroközösségbe került személy civilizációs és kulturális szokásokat sajátít el, és ez a beszédkézségre is vonatkozik. Milyen hatásos nyelvművelést tudna végezni egy intézmény, ha a működésére jellemző, de az átlaghalandó számára ismeretlen fogalmakat az illető anyanyelvén is közölné! Persze ennek is csak akkor van értelme, ha azt pontosan és szabályosan csinálja, de nem oly módon, amint azt egy egészségügyi intézmény tette, amikor a betegeknek szánt étlapján a következő formában sorolta fel az ételek nevét: rizsa, pomfrit, srémi kolbász stb.”

Nézzük meg azonban közelebbről, az egészségügyi szaknyelv mely tartományaira terjed ki figyelme, milyen eredménnyel járnak kórmegállapításai, mire irányulnak javallatai, milyen gyógyeljárásokat ajánl olvasóinak.

A könyv első harmadrésze, az Előzmények címen tárgyalja a témakörbe tartozó általános fogalmakat, meghatározza a szaknyelv mibenlétét, áttekintést ad annak kialakulásáról és történelmi fejlődéséről a különböző nemzeteknél, s természetesen külön fejezetben s a legerjedelmesebben foglalkozik a magyar egészségügyi szaknyelvvél. A dolgozat következő része (Kórkép) korunk egészségügyi szaknyelvének a kérdéseit vizsgálja, ebben a részben is diakronikus szemlélettel, jó fél évszázadra visszatekintve a magyar orvosi szaknyelv problémavilágában, a jugoszláviai viszonyokat illetően pedig a még korábbi időkre, a két háború közti korszakra visszamenően. Csak helyeselni lehet, hogy e második részben a jugoszláviai magyar nyelv használatának a problémáira fordít legnagyobb gondot. Ebben összegeződnék Gubás Jenő több évtizedes nyelvgyógyító tevékenységének eredményei s a belőle levont tanulságok is, impozáns mennyiségben sorolja megfigyeléseit a szakfolyóiratok, tankönyvek, a napisajtó, az iskolai oktatás, az alkalmi kisnyomtatványok, a feliratok, hirdetések, pályázatok, felhívások, az egészségügyi felvilágosítás szolgálatában álló kiadványok, utasítások, vények stb. nyelvhasználatának a köréből, egyszerűségi elemzi, s helyesbíti is példáit. A könyvet záró harmadik rész (Javallatok) tartalmazza a nyelvünk sorsán és gondjain töprengő közíró személyes tapasztalatait, tanácsait, a végső tanulságokat, sőt – hogy az egészségügy képzetkörében maradjunk – orvosi receptkönyvét is. Hogy ez utóbb említett kifejezéssel éljünk, az hatalmaz fel bennünket, hogy a munkának ebben a részében olvashatjuk a szerző meghagyásait arra nézve, hogy mit kell tennünk (írunk, mondanunk) s mit kerülnünk (beszédben, írásban) nyelvünk egészsége érdekében, tudniillik itt hívja fel az olvasó figyelmét a nyelvi környezetáram veszélyeire és forrásaira, a fertőzés gócaira, a terjedésével és az ellene való védekezéssel kapcsolatos tudnivalókra.

Az anyag tárgyalásának főnt említett fázisaiban szerzőnk előadásában egyre konkrétabb formában mutatkoznak meg szaknyelvi problémáink és megoldásuk módoszatai. Az első rész a legáltalánosabb, alig tartalmaz többet, mint az e kérdéssel foglalkozó népszerűsítő kiadványok szoktak közölni: a probléma talán egy kissé fölös bőséű tárgyalása az ókortól a huszadik századig. Noha a nyelvgyógyítás konkrét teendőit és gondjait a könyv e része úgyszólván nem is érinti, mégis úgy véljük, ez a dolgozat legolvasmányosabb, művelődéstörténeti szempontból nézve pedig a leghasználhatóbb s a leggazdagabban felszerelt fejezete. Ugyanakkor a legszembeötlőbbben itt mutatkozik meg a „történi történelem” iróniája, a sors fintora, könyvkiadásunk és kulturális állapotaink tragikomikuma és fonáksága, amiről Gubás Jenő könyvének viszontagságos útja árulkodik a kéziratról a könyvkereskedés kirakatáig. E sorok írójának mintegy két évvel ezelőtt volt alkalma megismerkedni a kézirattal, s véleményezni a munka első fogalmazatát. Ekkor már szabadabban lehetett nyilatkozni pl. a magyar szaknyelv soradásának az okairól Jugoszláviában („A jogi és közigazgatási terminológia kérdésköre – jellemzően politika-központú szemléletünkre az elmúlt évtizedekben – jóval gyérebbe volt nyelvhasználati gondjainkkal összefüggő cikkek és vitairatok tárgya, viszont az egészségügyi nyelve úgyszólván csak véletlenül és mellékesen, noha ezen a téren is legalább annyian és oly mértékben vagyunk érdekelve, mint az említett területeken.”) De akkor, 1991-ben még sem a szerző, sem a recenzens nem gondolhatott arra, hogy alig huszonnégy hónap elteltével milyen (többszörösen is) időszerűtlen lesz a könyv szövegének sok olyan helye, amely pl. a gyógyszerészdéssel kapcsolatos utasítások nemzetiségi nyelveken való feliratozását bírálva arról beszél, hogy „A meglepő az, hogy azok a gyárak, amelyek távolabb esnek a jugoszláviai magyar nyelvterületől és nehezebben akadnak fordítóra, például a szlovéniai, a zágrábi vagy a szkopjei üzemek, azok hibátlan magyar szöveget mellékelnek. Vidékünk gyárainak magyar nyelvű utasításai viszont érthetetlenek (...) A törvények az előbb be-

mutatott módon való betartása hanyagságra, felelőtlenségre, de főleg a jó szándék hiányára utal, mert nehéz elképzelni, hogy a Bánság közepén ne lehetett volna egy megfelelő fordítót felkutatni.” Másfelől vannak olyan extrém vélemények is, amelyek szerint ugyancsak anakronizmusnak és szükségtelen lojalitásnak minősül (netán gyanús tendenciákat is rejt) a szerzőnek az a jóhiszemű törekvése, hogy a magyarral érintkező népek nyelvében is kimutassa a nemzeti nyelvű orvosi nomenklatúra kifejlődésének hasonló folyamatát. Mindennek persze aligha lehet köze Gubás Jenő munkájának értékeléséhez. Mégis, föl kell ezt is jegyeznünk egy eljövendő, talán szerencsésebb nemzedék okulására, afféle helyzetjelentésként korunk egy antihumánus, képtelenségnek látszó, mégis sajnálatosan valós jelenségéről, erkölcsi világunk egy súlyos eltévelyedéséről – az emberi nyelv megalázásáról: alárendeltségéről az efemer politikai szempontoknak.

SZELI István

MEGSZENTELT TÉR ÉS IDŐ

Bartha Elek: *Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban.* Ethnica Kiadás, Debrecen, 1992

Az ember és környezetének kapcsolata több tudomány hatáskörébe tartozó interdiszciplináris kutatási terület. Ezek közé soroljuk a kulturális ökológiát is, melynek egyik szakterülete a vallás kutatása. Feladata a környezeti meghatározottság nyomainak számbavétele, elemzése. Könyvében Bartha Elek elmondja, hogy az ilyen irányú kutatási próbálkozások a XVIII. század utolsó éveiben kezdődtek – tehát nem is annyira új tudományzacról van szó –, melyek „a tér-vallás, környezet-vallás hatásfolyamat felismerésének egyirányú szemléletmódjától az újabb vallásökológiai vagy komplex vallásföldrajzi vizsgálatokig” tág horizontú megfigyeléseket eredményeztek. A vallásökológia tehát azokat a vallási megnyilvánulásokat vizsgálja, melyekben döntő szerepe van a vallási rendszernek és a természeti környezetnek. Azonban az ember által formált környezetnek is hatása van a vallási jelenségekre, sőt „ide tartozik az ideológiai környezet. . . , valamint a szociális-kulturális környezet” is, természetesen az idő szegmentumait sem tévesztve szem elől.

Bartha könyve a népi vallásosság ökológiai jelenségeivel foglalkozik a környezetünkben ma is jelen lévő vallásgyakorlási modelleket véve alapul.

A megszentelt tér című fejezetben „a népi vallásosságot mint térbeli jelenséget és mint térbeli környezetével összhangban lévő rendszert” mutatja be. Szól a vallásos helynevekről, azok egyháztörténeti, vallástörténeti jelentőségéről; a szentek kultuszának elterjedtségét mutató vonatkozásokról, főleg a patrocniumok (védőszentek) kapcsán; a kegyhelyek tájformáló, környezetalakító szerepéről. A szakrális táj fogalma szerint „magában foglalja az ember környezetének mindazon tárgyi, dologi elemeit, amelyek valamilyen vallásos tartalommal rendelkeznek számára, vallásosságának gyakorlására készítetik, vagy pusztán emlékezetébe idézik a vallást”.

A megszentelt idővel kapcsolatos megfigyelései között a hétköznapi és ünnepi vallásos tevékenységek jellemzői szerepelnek, ahol a liturgia és az egyházi év a kiindulási alap. Az időbeli tagolódás egységei a nap (pl. a reggeli, déli, esti harangszó), a hét (pl. a vasárnap, aminek időbeosztása a vallásgyakorlás helyi szokásaitól függ), a hónap (pl. az első pénté-